

Надія Боренько
(Львів)

ГОНЧАРНИЙ ПОСУД УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЗВИ І ФОРМИ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОВПЛИВІВ

Продуктом гончарного ремесла на території Українського Полісся був різноманітний посуд: для приготування страв, споживання їжі, до святкового столу, для зберігання харчових запасів. Використання посуду поєднувалося з традиціями обрядового характеру. Посуд і страви, що були в ньому, набували символічного значення. Під впливом відносин з етнічними колоніями поляків, росіян-старовірів та безпосереднього сусідства з білорусами частково змінювалися назви, форми та утилітарні обрядові функції гончарного посуду.

Ритуальне використання гончарного посуду мало глибокі традиції, його окремі релікти збереглися на Поліссі, як у своєрідному резерваті. Символічні дії з гончарними виробами, про які мовиться в пропонованій статті, спостерігаються саме в культурі українців, їх дослідження має важливе значення в контексті розгляду поліетнічних взаємовпливів.

Ключові слова: культура, традиція, обряд, ритуал, гончарний посуд, назва, форма, вплив.

Products of pottery handicraft on territory of Ukrainian Polissia was various tableware: for preparation of foods, consumption of meal, to the festive table, for storage of food supplies. The use of tableware combined with traditions of ceremonial character. Tableware and foods, that were in him, acquired a symbolic value. Under act of ethnic relationships with the national colonies of Poland, Russians of old faith and direct neighbourhood with Belaruss the names, forms and utilitarian and ceremonial functions of pottery tableware, changed partly.

Ritual use of pottery tableware small deep traditions, him separate relicts were saved on Polesye. Symbolic actions with potteries, that is examined in this article, are observed exactly in the culture of Ukrainians, their research has an important value in the context of consideration of ethnic cross-couplings.

Keywords: culture, tradition, ceremony, ritual, pottery tableware, name, form, influence.

Продуктом гончарного ремесла на території Українського Полісся була різнообразная посуда: для приготовления блюд, потребления еды, к праздничному столу, для хранения пищевых запасов. Использование посуды сочеталось с традициями обрядового характера. Посуда и вмещаемые в ней блюда приобретали символическое значение. Под воздействием отношений с этническими колониями поляков, россиан-староверов и непосредственным соседством с белорусами частично изменялись названия, формы и утилитарные и обрядовые функции гончарной посуды.

Ритуальное использование гончарной посуды имело глубокие традиции, его отдельные релікты сохранились на Поліссі, как в своеобразном резервате. Символические действия с гончарными изделиями, которые рассматриваются в данной статье, наблюдаются именно в культуре украинцев, их исследование имеет важное значение в контексте рассмотрения полиэтнических взаимовлияний.

Ключевые слова: культура, традиция, обряд, ритуал, гончарная посуда, название, форма, влияние.

Етнографічний регіон Полісся – це давня етноконтактна зона. Тут збереглися численні артефакти як загальнослов'янського та світового характеру, так і властиві суто українській культурі. Проблема етнорегіональних досліджень, уточнення етнографічних меж та етнічних контактів зараз значно активізувалася, причому застосовуються дуже різні підходи [11, с. 388]. Районування

Полісся теж не є однозначним – його етнокультурний простір поділяють на Західне і Східне як за типологічними ознаками гончарних виробів з межовою рікою Горинь [10, с. 78], так і по вододілу Дніпра «за локальною своєрідністю етнографічного культурного комплексу» [12, с. 468]. Як варіант по вододілу Дніпра іноді це іменується Правобережним та Лівобережним Поліссям, ще рідше – Прип'ятським і Наддеснянським. Інші дослідники по-

діляють Полісся на Західне, Центральне і Східне [3, с. 339], а також усередині цього на субрегіони за топонімами областей, хоча, наприклад, надзвичайно багате артефактами Рівненське Полісся лише із заходу і сходу обмежене кордонами Рівненської області, а водночас є перехідною (порубіжною) зоною між Західним та Центральним (Середнім) Поліссям [8, с. 3]. Адміністративно Українське Полісся охоплює північні частини Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей [12, с. 468]. Висвітлення наукових проблем на досліджуваній території ускладнюється наслідками аварії на ЧАЕС, що підсилила деструктивні явища в усьому комплексі традиційної культурної спадщини [8, с. 1]. Проте, як це не сумно, саме катастрофа світового масштабу пробудила до життя урядову програму, за якою з 1994 року почалося вивчення традиційної культури Українського Полісся шляхом створення історико-культурної експедиції. Нині це Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. У складі цієї експедиції автор досліджує окремі гончарні осередки та описує поліські гончарні вироби, починаючи з 1996 року. Упродовж 1994–1999 років поліське гончарство як складову народного декоративного мистецтва активно вивчала проф. Р. Захарчук-Чугай [4–7]. У статті використано матеріали зі збірок Музею-архіву вищеназваного Центру, Музею народної архітектури і побуту у Львові, а також Музею народної архітектури і побуту НАН України. Охоплено такі субрегіони: Київське, Житомирське, Рівненське та Волинське Полісся. У програму польових обстежень не включені території Чернігівського та Сумського Полісся. Наведемо перелік важливих гончарних центрів: на Київському Поліссі це Луб'янка, Млачівка, Діброва, Прибірськ, Нові Петрівці, Димер і Плахтянка; на Житомирському – Млини, Болотниця, В'язівка, Дідковичі, Ставок, Норинці, Словечне, Городниця, Серби, Малий Кривотин, Довбиші, Обиходи, Коростень; на Рівненському – Кривиця, Літвиця, Вільне, Крупове, Жолудськ, Ниговиці; на Волинському – Рокита. На Волині гончарювали в Качині, Олександрії, Згранах, Кульчині, Торчині та Нудижі. Як бачимо, наймасовішим субрегіоном з цього погляду

була Житомирщина. Водночас, як слушно зауважила Р. Мотиль, за сукупністю типологічних, формотворчих і термінологічних ознак можна прослідкувати спільні риси волинського посуду та гончарних виробів із суміжних теренів – Київського й Житомирського Полісся, Східної Польщі та Південної Білорусі. Це пояснюється не лише спільною історією згаданих земель і їхніми взаємозв'язками, але й використанням одного й того самого матеріалу, технологічних прийомів, функціональним призначенням виробів [13, с. 227]. Кожен із субрегіонів Полісся більшою чи меншою мірою зазнав взаємовпливів як на межі своїх кордонів, так і всередині території. Спільні риси гончарства Київщини та Житомирщини підкреслював також проф. Ю. Лащук [10, с. 84]. Багато європейських дослідників розглядають Полісся як мегаетнічний анклав культури слов'янського світу [12, с. 468].

Звернемо увагу на локальні та острівні зміни назв окремих видів виробів там, де вони пояснюються потужнішим виявом спілкування з іншими культурами і де ці вияви можуть спричинити часткову зміну форми, функції чи семантики. Крім зазначеного сусідства з Білоруссю, яке характерне майже для всіх субрегіонів, у самих межах Українського Полісся існували значні впливи як російської, так і польської культур, а також чеської та німецької, у зв'язку з інтенсивним заселенням колоністів і виникненням хуторів – зокрема, заможні колоністи-німці утворювали окремі населені пункти, у ХІХ ст. найбільше їх було на Рівненщині [9, с. 7]. Характерним для всієї території є також вплив єврейства. У Чорнобилі наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. розташовувався головний центр хасидизму. За даними 1884 року, тут проживало 3098 православних, значну частину яких складали старообрядці, 154 поляки, 6559 євреїв [2, с. 122].

Яскравим зразком українсько-білоруських взаємозв'язків може бути гончарне село Ниговиці на Рівненщині, що за 5 км від давнього потужного білоруського осередку Городна Брестської області. Туди з Городної в 1919–1921 роках переселилося багато гончарів разом із сім'ями. Гончарі с. Ниговиці присвоювали окремому виду посуду – горщикам – професійні назви, властиві для всього Українського

Полісся, диференціюючи їх за місткістю: найменший – «зливач», середній – «пуд’одинец», найбільший – «одинец». За своєю поліфункціональністю, поєднанням знаково-ритуальних і вжиткових застосувань, горщик має найсталіший силует, проте найбільшу кількість специфічних гончарних підвидових назв («дроб’язок», «укладок», «вкладчик», «вкладич», «ляцковий», «лядковка», «горщечок», «горщик», «горщок», «варейка»). Усі інші види здебільшого мали винятково вжиткові назви: гладішка – безвухий посуд для молока; глечик – посуд такої самої форми і призначення, тільки з вухом і носиком; кухлик (кубочок, рідше збанок) – посуд для пиття; банька – пукакий вузькогорлий посуд для води, пізніше його почали використовувати для олії чи гасу; слоїк – посуд з двома вухами для зберігання продуктів, здебільшого жиру; макітра – посуд для розтирання продуктів та приготування киселеподібних страв. Такі самі назви побутують і в більшості сіл Рівненського Полісся. Лише в с. Серники, яке майже зливається з райцентром Зарічне і де превалювало єврейське населення, а відповідно й торгівля, горщик мав паралельну назву «манділь», а глечик – «гіра», без видимої зміни форми. Слоїк тільки в с. Ниговиці називали «поляк», тоді як у білоруських джерелах такої назви не зафіксовано [16, с. 89]. На всій території як Українського, так і Білоруського Полісся існують дві найбільш уніфіковані назви для розрізнення цього виду гончарного посуду за величиною – менший горщик та більший горщок. Щоправда, у лексиці східнополіських гончарів лексеми «горщок» не зауважено, натомість збільшення об’єму фіксується описовим способом – «горщик золітниковий», «підворотневий», «обедніковий», «рослий» та ін. [1, с. 127–129]. Отже, у міру віддаленості від українсько-білоруського пограниччя лексема «горщок» зникає, поступаючись місцем суто українським мовним засобам.

Асортимент і найменування гончарних виробів, зокрема, з групи осередків Дубровицького району Рівненської області, які значно відрізняються за технічними властивостями глини та розписані охрою, тим не менше тотожні, хіба що за винятком «проковтування» першої глухої приголосної: посуд для молока – ладішка

(без вуха), лечик (з вухом), горщики – горщик, горщок (залежно від місткості). Такий неполив’яний посуд світлого, майже білого черепка з розписом охрою на плечах виробу в довоєнний час широко продукували також у вищезгаданому осередку Городна. На Рівненщині значно поширена паралельна лексема для означення горщиків малих та середніх розмірів: «зливок», «зливник» з відповідними асимілятивними «злимник», «злимничок», паралелі до яких також трапляються в білорусів [16, с. 89]. Відмінністю є лише те, що білоруський «злівач» («павзлівач») є горщиком тільки середніх розмірів (паралельна гончарна лексема «нярознак», яка теж характерна для лексики гончарів Дубровицького району), а зовсім малі горщики іменуються як «гарнушак», «гарщечак», а також «пітушка», «абеднічак» [12, с. 89].

Контакти між гончарями були дуже дієвими та мобільними. Експедиційні дослідження зазначених років (усі матеріали є власністю вищезгаданого Центру) підтвердили наявність стабільних осередків, а також міграційних процесів, завдяки яким у селах можна було побачити посуд з різних гончарних центрів у тій чи іншій пропорційності. Найчисельнішою групою був молочний посуд, який майже повсюдно мав незмінну назву «гладішка», за винятком заходу Рівненщини, де паралельно співіснувала лексема «гладущик» [17, с. 78]. Корелят «збанок», «дзбанок» відомий теж частіше на заході, а також у тих місцевостях, де залишилися потужніші масиви польського населення. Покупці визначали виробу за літрами, для чого існувала відповідна термінологія. Наприклад, для визначення місткості гладішок існували назви «козина», «середня», «велика». З практики досліджень на Київському Поліссі зауважимо, що тут окремі формотворчі елементи, такі як наявність чи відсутність вушка чи носика-зливка, спричинюють зміну назви, функціонального призначення, семіотичного навантаження, а іноді й свідчать про хронологічну послідовність. Походження й еволюція форм та видових назв типових поліських гончарних виробів тісно пов’язана з їх функціями. Назви могли або залишатися незмінними на всіх етапах побутування, або змінитися частково чи повністю в процесі контактних мовних впливів, а також одержати декілька майже рівноцін-

них корелятивів назв, що виникли у різні часи чи й епохи, як, наприклад, варіанти на зразок «корчага – тиква». Якщо усталеними від початку їх виникнення й загальноприйнятими можемо вважати такі найпоширеніші найменування, як «горщик», «миска», «макітра», то з назвами тюркського походження «корчага», «кушин» («кувшин») слід поводитися значно обережніше. На Київському Поліссі, зокрема, лексеми «глечик» не існує взагалі, лише «гладиска» на означення посудини типу молочного глечика, але без вушка, і це посуд щоденного вжитку. О. Трубачов висловив припущення, що на території України як відповідник у домонгольський період могла існувати назва «чъбанъ» [22, с. 204]. Такий корелят донині існує в рамках літературної мови як «жбан», а на заході України, як було сказано вище – «збан», «збанок», і також практично замінює лексему «глечик». Проте на Київському Поліссі посуд такої форми, але вибагливіший, полив'яний чи орнаментований, з вушком і носиком-зливком служив гостьовим варіантом і перебирав на себе певні ритуальні функції. Часто його називають «кушин», відповідно пояснюючи це запозиченням від російських колоністів-старовірів. Паралелі корелятивів «глечик – кувшин» наводить М. Номис, слідом за ним – Б. Грінченко [21, с. 288]. Про те, що лексема «кушин», а разом з нею і своєрідна функція цього посуду, виникла досить пізно, свідчать і смислові перенесення її на посудини на кшталт слоїка (видовженого горщика), тому в різних місцевостях вони взаємозамінні, як і замінні їхні призначення та застосування. Такий посуд, у якому при однакових варіантах назви змінювалися пропорції частин, часто набував інших функцій. На Чернігівщині, наприклад, такі вироби називали «глечиками», але із відповідним поділом щодо призначення, іноді «збанками», «дзбанками». На Житомирщині цей вид посуду, часто декорований, виробляли в Овруцькому районі, значно рідше і тут трапляється назва «кушин», «кушинчик». Іноді вушко прив'язували до пояса і з такою посудиною йшли збирати ягоди, тоді таку форму могли називати «набірач», «набірах». І на Чернігівському, і на Київському Поліссі лексема «глек» означає посуд, в інших місцевостях іменованій як «тиква»,

«банька» (варіанти – «глечок», «гльок», «гляк»). У міру територіального просування на захід Полісся з'являється тиква замість глека, зникає гладиска, глечиком називаються як посудини без вушка, так і з вушком і носиком-зливком, а лексеми «кушин», «кувшин» трапляються ще рідше, що підтверджує гіпотезу О. Трубачова про те, що це білорусько-українська регіональна назва, характерна для праіндоевропейських діалектних форм [22, с. 218]. Крім того, з'являється перехідний тип між горщиком і макітрою – ринка, а також керамічна сковорідка – латка. Як релікт гончарного ремесла ранніх слов'ян, макітра мала свої прототипи ще в домонгольський період, як приклад можна навести ліпну посудину для сиру, описану Б. Рибаківим [19, с. 79]. Щодо назви, то, оскільки мовні словотвори з основою «мак» найхарактерніші для українсько-білоруської території, вона, очевидно, могла виникнути на ґрунті поєднання з давнішою праслов'янською основою *terti*. Можна навіть припустити, що назва, як і форма, виникла саме на поліській території: по-перше, макітра навіть більше, аніж горщик, використовується тут у всіх архаїчних харчових ритуалах, по-друге, її утилітарно-ужиткові застосування тут різноманітні, як ніде в Україні, і, по-третє, варіативність пропорцій, силуетів, розмірів також найдосконаліша. Як відзначала І. Несен у каталозі виставки «Народна культура зраненої землі» до 10-річчя катастрофи на ЧАЕС, «у сучасному керамічному виробництві Київського Полісся збереглися традиції гончарства значно раніших періодів (XVI–XVII ст.), коли існувала тенденція до чіткого архітектонічного членування форми, підкреслення її окремих конструктивних частин і деякої сухості ліній» [14, с. 18]. Подібність традиційно-обрядових функцій великих макітер іноді переходила на своєрідної форми велику миску – місу. Лексему «міса» (сл. *misa*), як і *krina* та *ploska*, Л. Нідерле зараховує до запозичених і привнесених з Моравії через польські землі далі на схід [22, с. 183]. На Київському Поліссі традиційно використовували лише велику місу, на неї частково переходили обрядові функції макітри, та й велика сім'я за одним столом їла зі спільного посуду подекуди й до 80-х років ХХ ст., що було особливістю поліського етикету. Лише в

післявоєнні роки поступовий поділ на індивідуальний посуд став причиною появи малих форм (миска, міска) з інноваційною функцією, а отже, і силуетом. Посуд для води на кшталт тикви на Чернігівщині мав традиційну назву «глек», так само, як і на суміжній території Білорусі, на Житомирщині паралельно існують декілька лексем: «глек», «гличик», «банька», «бутель», а подекуди й «кувшин», на Чернігівщині – «банька», «бунька».

На Рівненщині, зокрема в Рокитнянському районі, існували різні варіанти назв у північних та південних селах. У північних районах гладиска була посудом без вуха для молочних продуктів, тоді як наявність вуха змінювала найменування на «гличик», «гльок» за аналогією з білоруськими регіональними назвами. Малий горщик був «піголь», етимології цієї лексеми встановити не вдалося, простежуються певні аналогії з латинським походженням типу «пігмей». Банька для транспортування води та молока називалася «бутелька».

Матеріальний вияв невід'ємний від духовного спадку, і тут посуд теж не лише забезпечував повсякденне існування, але й відігравав роль предметів, дотичних до обрядів та ритуалів. Шляхом використання, розташування, фізичних дій з посудом здійснювалася передача світоглядних ідей, яка досить часто відображала синкретизм, дуалізм язичницьких символів, пізніше використаних християнськими канонами. Сам лише вміст гончарного посуду, процес приготування їжі передбачав багатоваріантність обрядових дій із ними, етикетні правила поведінки, наявність опозиційних пар, правил та заборон. Важливим принципом осмислення гончарного посуду є поняття його підкресленого антропоморфізму. Характерним для східних слов'ян є також наділення його родо-статевими ознаками [20, с. 526], у тому числі використання дериватів чоловічого й жіночого роду, це, зокрема, стосується також і бондарного посуду. У колекції Музею народної архітектури і побуту у Львові є декілька гладішок із с. Рокита на Рівненщині, у яких чітко виділяється внутрішній пуп – купуючи посуд, жінки переконувалися в його наявності, оскільки в такому виробі збиралося більше сметани. Цей релікт первісного світогляду досліджував О. Пошивайло і на

Лівобережній Україні [18, с. 143–148]. Поліщуки вважали, що горщиця, на відміну від горщика, не повинна мати вуха [20, с. 526]. Серед звичаїв і ритуалів, подекуди збережених і донині, особливо вирізняється обряд «бити кашу», поширений тільки серед українців на певній території Полісся. Він здійснювався здебільшого на хрестинах і «відображав сукупні ідеї плодючості-дітонародження та сімейно-родового визнання немовляти» [3, с. 340]. Биття посуду – ритуально-магічна дія, характерна майже для всіх типів обрядів – сімейно-родових, календарних, okazіональних, вона відповідно може мати як позитивний магічний статус, так і негативний. У росіян найхарактернішим є розбивання горщика на весіллі, що найчастіше асоціюється з дефлорацією [20, с. 180]. І. Пошивайло (щоправда, без уточнення локальної території) подає цікавий опис розбивання посуду в процесі українського весілля: «Порушення цілісності керамічного посуду набувало особливого семіотичного забарвлення і в системі традиційних світоглядних уявлень українців. Так, в українських шлюбних обрядах також зафіксовано ритуальне розбиття посудини: коли весільний поїзд прибував до нареченої, її мати протягувала молодому чашу води з вівсом, яку той кидав через голову назад, а дружка намагався на льоту розбити її палицею» [17, с. 276]. У с. Велика Цвіля Ємільчинського району Житомирської області збережені відомості про перекидання через хату миски з водою після миття рук коровайницями, до того ж, якщо миска після цього залишалася неушкодженою, важливим було її положення – догори дном чи навпаки. Стосовно білорусів є згадки, що в Слуцькому пов. Мінської губ. у кінці весілля маршалок кидав об стіну горщиком, примовляючи «а вон весельє з хаты» [15, с. 75]. У Польщі розбивання горщика з киселеподібною стравою з вівса – жуrom – означало ритуал переходу від пісної їжі до скоромної. При значній поширеності побутування журу серед українців Полісся, ознак таких дій не довелося поки що зафіксувати. Про давній слов'янський ритуал розбивання горщика із чудодійними травами під час Русалій згадує Б. Рибаків [19, с. 218]. Горщик розбивали спеціальним жезлом – «тоягою». На Поліссі, особливо це стосується Чернігівщини,

декілька разів траплялися згадки про розбивання горщика, рідше – макітри з так званою розгонною кашею на знак закінчення вечорниць, коли посуд з його вмістом перевертали і вдаряли зверху качалкою або макогоном. Проте найчастіше – це «биття каші» на хрестинах, коли наприкінці застілля «баба» (повитуха) вносить горщик з кашею, і його розбивають кум або пара кумів. Ритуальні дії проводилися і з черепками.

Залежно від того, які властивості гончарного посуду були задіяні чи в процесі ритуалу, чи навіть у процесі приготування їжі й зберігання посуду, його семіотичний статус, контрольований суспільним етикетом, міг бути змінним. Символіко-генетична спорідненість окремих видів, їх часова й ситуаційна взаємозамінність мала усталені регламентації, які дозволяли використовувати гончарний посуд як предмет інтегрального змісту для передачі світоглядних ідей. Ці ритуали й обряди, подекуди донині використовувані на території Українського Полісся, свідчать про глибинну пам'ять народу, а варіанти видових, підвидових та локально-острівних назв – про міжетнічні та міжкультурні контакти і взаємовпливи.

Література

1. *Бережняк В.* З лексики східно-польських гончарів / Валентина Бережняк // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнар. конф. – К. : Асоціація етнологів, 1996. – С. 127–133.
2. *Бондаренко Г.* Чорнобиль: у вимірі постгуманізму / Галина Бондаренко // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 121–126.
3. *Гаврилюк Н.* Про локальну спільність і диференціацію обрядово-світоглядних традицій Чорнобильського Полісся / Наталя [помилково Ніна. – Н. Б.] Гаврилюк // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / МНС України ; Культурологічна експедиція [та ін.]. – Л. : ІН НАН України, 1994. – Вип. 1 : Київське Полісся. – С. 339–345.
4. *Захарчук-Чугай Р.* Народне декоративне мистецтво / Раїса Захарчук-Чугай // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / МНС України ; Культурологічна експедиція [та ін.]. – Л. : ІН НАН України, 1995. – Вип. 2 : Овруччина. – С. 293–328.
5. *Захарчук-Чугай Р.* Народне декоративне мистецтво / Раїса Захарчук-Чугай // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / МНС України ; Культурологічна експедиція [та ін.]. – Л. : ІН НАН України, 1996. – Вип. 3 : У межиріччі Ужа і Тетерева. – С. 207–230.
6. *Захарчук-Чугай Р.* Народне декоративне мистецтво Київського Полісся / Раїса Захарчук-Чугай // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / МНС України ; Культурологічна експедиція [та ін.]. – Л. : ІН НАН України, 1994. – Вип. 1 : Київське Полісся. – С. 260–297.
7. *Захарчук-Чугай Р.* Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина / Раїса Захарчук-Чугай. – Л. : ІН НАН України, 2007. – 334 с. : ілюстр.
8. *Ковальчук Н. А.* Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: локальна специфіка та трансформації (XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд.іст. наук. : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Ковальчук Надія Анатоліївна. – К., 2008. – 20 с.
9. *Ковальчук Н.* Рівненське Полісся: далеке і близьке / Надія Ковальчук // Етнокультура Рівненського Полісся / Рівненська обл. держ. адмін. ; Рівненська обласна рада [та ін.]. – Рівне, 2009. – С. 5–16.
10. *Лащук Ю.* Народне мистецтво Українського Полісся / Лащук Юрій Пилипович. – Л. : Каменярь, 1992. – 134 с. : ілюстр., 4 арк. ілюстр.
11. *Макарчук С.* Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності / Степан Макарчук // Народознавчі зошити : двомісячник. – Л. : Президія НАН України ; Інститут народознавства НАН України, 2001. – Зощ. 3. – С. 388–393.
12. *Мала енциклопедія українського народознавства* [за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра. іст. наук, проф. Степана Павлюка]. – Л. : НАН України ; Інститут народознавства, 2007. – 846 с.
13. *Мотиль Р.* Гончарний посуд Волині – порівняльний аспект / Мотиль Романа // Минуле і сучасне Волині і Полісся (роде наш красний) : збірник наук. праць за матеріалами Третьої Волинської обл. наук.-етнограф. конф., 14–15 черв. 2007 р. – Луцьк, 2007. – С. 226–228.
14. Народна культура зраненої землі / [автори тексту Р. Захарчук-Чугай, І. Несен, М. Матійчук, Р. Омеляшко]. – К. : Довіра, 1997. – 92 с. : ілюстр.
15. *Пашкова Г. Т.* Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся. На матеріалах весільної обрядовості / Г. Т. Пашкова. – К. : Наукова думка, 1978. – 118 с.
16. Помнікі етнаграфії. Методыка выяўлення, апісання і збірання / [авт. текста В. Л. Бандарчык, І. М. Браім, У. С. Гуркоў

и др.]. – Мінск : Наука і тэхніка, 1987. – 149 с. : ілюстр.

17. *Пошивайло І.* Феноменологія гончарства / Ігор Пошивайло. – Опішне : Укр. народознавство, 2009. – 432 с. : ілюстр.

18. *Пошивайло О.* Етнографія українського гончарства. Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с. : ілюстр.

19. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян / Б. Я. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 606 с. : иллюстр.

20. Славянские древности : этнолингвистический словарь / [под ред. Н. И. Толстого] : в 5 т. – М. : Международные отношения, 1997. – Т. 1.: А–В.

21. Словарь української мови / [упоряд. Б. Грінченко]. – К., 1907. – Т. 1.

22. *Трубачев О.* Ремесленная терминология в славянских языках: этимология и опыт групповой реконструкции / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 416 с.